

УДК [332.834.2(477.83-25):929]. Левинський]“1910/1919”

*Ігор ЖУК***ІВАН ЛЕВИНСЬКИЙ ТА ЙОГО БУДІВЕЛЬНА ФІРМА ЗА ЧАСІВ ПЕРЕДВОЄННОЇ КРИЗИ І ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ**

Досліджено завершальний етап у професійній біографії Івана Левинського (1851–1919) – провідного будівельного підприємця Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст., фірма якого упродовж 1880–1910-х років виконувала у Львові найважливіші архітектурно-будівельні проекти. Простежено зв’язок будівельного підприємництва з політичною історією. Особливу увагу приділено подіям періоду Першої світової війни. У дослідженні використано нові архівні матеріали.

Ключові слова: Іван Левинський, Львів, будівництво, архітектура, fin de siècle, націоналізм, Перша світова війна, українсько-польська війна, Політехнічна школа у Львові.

Стаття присвячена завершальному періоду біографії Івана Левинського (1851–1919) – провідного будівельного підприємця Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.¹. Починаючи з 1880-х років, фірма “Іван Левинський, концесіонований будівничий у Львові” вийшла у лідери тогочасного “будівельного руху”, а її історія стала справжньою епопеєю будівельного промислу, що тривала понад три десятиліття.

Проте наприкінці цього періоду, приблизно на початку 1910-х років, підприємство Левинського поступилося конкурентам, і складається враження, що напередодні Великої війни для нього настав період кризи. З часом, через обставини Першої світової війни, будівничий Іван Левинський втрачає позиції у бізнесі, а в повоєнні роки про нього вже поступово забувають.

У статті з’ясуємо, наскільки катастрофа 1914 р. була визначальною для долі будівельної фірми Левинського та для самого власника. Можливо, тут відіграли роль додаткові чинники – зокрема, пов’язані ще з передвоєнним часом, які раніше не були зауважені дослідниками. В основі розвідки – архівні матеріали, які попередньо не були опубліковані. Найперше – це особова справа професора Левинського з архіву Львівської

¹ Основні віхи життєпису Івана Левинського представлено у двох меморіальних публікаціях першої третини ХХ ст.: [Федорців] Ф. Ф. Іван Левинський / Ф. Ф. [Федорців] // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” з літературним збірником на переступний рік 1920. – Львів, 1919. – С. 341–343; Олексин І. Іван Левинський. Його життя та праця / І. Олексин, А. Корнелія, І. Лучишин. – Львів, 1934. – 52 с.

Життю і творчості Івана Левинського присвячено попередні опубліковані праці автора цієї статті: Жук І. Іван Левинський, архітектор-будівничий Львова / І. Жук // Архітектура України. – 1992. – № 2. – С. 20–28; Жук І. Архітектура Львова кінця ХІХ – початку ХХ століть: спадщина Івана Левинського та його фірми / І. Жук // Львів. Історичні нариси / [упоряд.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин]. – Львів, 1996. – С. 255–266; Його ж. Львів Левинського: місто і будівничий / І. Жук. – Київ: Грані-Т, 1910. – 184 с.

політехніки, яка містить документи за період з 1908 по 1920 роки². У статті основну увагу зосереджено на подіях 1910-х років. Але для розуміння контексту мусимо коротко відтворити хроніку попередніх десятиліть, нагадавши біографію Левинського.

Іван Левинський народився 6 липня 1851 р. в родині директора народної школи у прикарпатському містечку Долина. Після кількох класів початкової освіти – поїхав на подальшу науку до Львова, де відбув упродовж 1869–1874 рр. студії у Технічній академії (пізніша Політехнічна школа у Львові). Закінчивши відділ інженерії, обрав кар’єру архітектора-будівничого. Його основні професійні зацікавлення як практикуючого архітектора згодом фокусувалися на питаннях планування “утилітарних” будівель (вирішення “горизонтальної проекції”, концепція “раціонального плану”)³. У 1881 р. Левинський здобуває промислову концесію – стає будівельним підприємцем⁴. Поступово розширюючи коло клієнтів, отримує щораз більше замовлень. Успіху сприяють зв’язки у середовищі шляхетського “істеблішменту” конституційної Галичини⁵.

У професійному становленні Левинського важливу роль відіграв його вчитель, професор Юліан Октавіан Захаревич – провідний архітектор львівського історизму. Близько 1890 р. Захаревич та Левинський – неформальний професійний “тандем” – скупили на південно-західній околиці міста тракт будівельних “грунтів” (район Каstellівки – комплекс ділянок уздовж теперішньої вулиці Котляревського), розпочавши його забудову з метою створення зразкової колонії однородинних осель⁶.

На час, коли професор Юліан Захаревич помирає (1898), Левинський вже мав міцну власну позицію в будівельному підприємстві. Його фірма – “флагман” львівської будівельної індустрії – забудовує великі ділянки та групи кварталів у різних районах Львова. Левинський виступав як один з найбільших операторів нерухомості у королівському столичному місті.

З другої половини 1890-х років він виконував наймасштабніші архітектурно-будівельні проекти модерного Львова. На замовлення “батьків міста”, у спілці зі своїм молодшим партнером Юзефом Сосновським виконував основні роботи на будівельному майданчику львівського міського театру (1897–1900, архітектурний проект Зигмунта Горголевського). Управління державних залізниць доручило йому здійснювати увесь комплекс мулярських, каменярських, штукатурних,

² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363.

³ *Lewiński J.* O budownictwie uylitarnem. Wykład wstępny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony dnia 14 listopada 1901 w Szkole Politechnicznej / J. Lewiński // *Czasopismo Techniczne*. – 1902. – № 3. – S. 38–39; № 4. – S. 54–56; *Ejusdem.* Znaczenie rzutu poziomego w budownictwie uylitarnem i w gospodarstwie społecznem. Wykład inauguracyjny prof. Jana Lewińskiego, wygłoszony w auli Szkoły politechnicznej w dniu otwarcia roku szkolnego 1903/1904 / J. Lewiński // *Czasopismo Techniczne*. – 1903. – № 23. – S. 320–321; № 24. – S. 332–334; *Жук І.* Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 16–17, 27–29.

⁴ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів (далі – ЛННБ України імені В. Стефаника, відділ рукописів). – Ф. ТЛБ. – Спр. 27. – Арк. 99, 100; *Жук І.* Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 18, 20–22.

⁵ Слід взяти до уваги, що брат Івана Левинського – Лев Левинський-старший – був ветераном польського повстання 1863 р. Див: *Слободян В.* Архітектор Лев Левинський / В. Слободян // *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”*. – 2003. – Ч. 13. – С. 14.

⁶ *Жук І.* Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 17–18, 35–45; *Żuk I.* Julian Zachariewicz 1837–1898, Alfred Zachariewicz 1871–1937. Wystawa twórczości. Katalog / I. Żuk. – Warszawa, 1996. – S. 6–12.

теслярських і бетонних робіт в рамках проекту спорудження нового львівського двірця (1901–1904). Крім того, він опікувався будівництвом мережі шпиталів, яке фінансувалося з крайових фондів⁷. Різноманітні замовлення надходили Левинському і від приватних інвесторів. Зі сином проф. Захаревича – Альфредом Захаревичем-молодшим – проектував і впродовж 1899–1901 рр. спорудив т. зв. пасаж Міколяша та низку інших об'єктів. Будував готель “Жорж” і львівський єврейський шпиталь (приблизно у той же період, що й міський театр). У середині 1900-х років Левинському вдалося залучити до співпраці у проектному бюро своєї фірми провідного архітектора львівської сецесії Тадеуша Обмінського, який брав участь у розробці проектів багатьох чиншових кам'яниць у різних дільницях Львова (частими замовниками були єврейські домовласники)⁸. У другій половині першого десятиліття ХХ ст. фірма Левинського здійснювала основні будівельні роботи під час спорудження ще одного престижного об'єкту – Львівської торгово-промислової палати (1907–1910; просп. Шевченка 17–19), архітектурний проект якого виконували Захаревич-молодший і Обмінський⁹.

Вважаємо, що презентований вище список виконаних будівель дає достатні підстави для констатації: у Львові 1890–1900-х років саме будівельній групі Захаревичів – Левинського і пов'язаним з нею архітекторам (Обмінський та ін.) діставалися найбільші і найпрестижніші архітектурно-будівельні замовлення. Тут можна говорити про професійну “спільноту Левинського”, яка упродовж тривалого часу домінувала на львівському ринку будівництва.

Зауважимо, що після отримання Левинським професури у Політехнічній школі (1901) і утворення кафедри утилітарного будівництва, яку він очолив, до цієї спільноти долучилися його студенти. Провідні львівські архітектори першої третини ХХ ст. – Вітольд Мінкевич, Владислав Дердацький, Євгеніуш Червінський, Лев Левинський-молодший, Олександр Лушпинський – починали свій шлях у професії слухачами курсу професора Левинського, потім проходили практику на його будівельних майданчиках, ставали проектантами в його архітектурному бюро, і нарешті, самостійними архітекторами-будівничими¹⁰.

Зазначимо, що у Львові група Захаревичів – Левинського мала численних конкурентів в галузі будівельного підприємництва та архітектури. Вже з 1870–1880-х років на лідерство претендували такі амбітні будівничі, як Альфред Каменобродзький (голова архітекторської “династії” Каменобродзьких), Вінцент Равський (також із впливової родини архітекторів-будівничих), Ян Шульц, Юліуш Цибульський, Зигмунт Кендзерський, Якуб Соломон Крох та інші. Пізніше у будівельному промислі на перший план виходить Міхал Улям (починав у партнерстві з Кендзерським); згодом – Фердинанд Каслер (починав з Улямом), Адам Опольський та ін.

Середовище львівських будівничих та архітекторів було дуже конкурентним. Тут періодично траплялися персональні конфлікти, і відбувались професійні “дуелі”,

⁷ Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 71–75, 139, 142–147; Ф. Ф. Іван Левинський. – С. 342.

⁸ Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – 60–62, 68–71, 76–81, 86–102, 134–137, 139–141.

⁹ Там само. – С. 130–133; *Його ж.* Історико-архітектурний атлас Львова. Торгово-промислова палата. – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 6. – (Серія 2: “Визначні будівлі”. Зошит 3).

¹⁰ ЛННБ України імені В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. ТЛБ. – Спр. 98. – Арк. 119 зв., 120; Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 29–30.

які могли тривати роками й десятиліттями – що лишило слід у публікаціях на сторінках фахової та популярної преси. Наприклад, один із гучних професійних конфліктів початку ХХ ст. стався під час спорудження комплексу львівського вокзалу: тоді головний менеджер цього будівництва, директор залізничного управління Людвік Вежбіцький припинив співпрацю з архітектором Владиславом Садловським – проєктантом головного станційного будинку – фактично, відсторонивши його на проміжній стадії від подальшої роботи. Цю історію висвітлював журнал “Архітект”¹¹.

Водночас до публікацій перших років ХХ ст., в яких дискутували про питання архітектури та будівництва, проникла принципово нова риторика, у якій відображалось тогочасне суперництво між національними громадами Галичини.

Зокрема, низка опублікованих текстів польських авторів з другої половини 1900-х років висловлювала занепокоєння з приводу щораз масштабніших архітектурно-будівельних проєктів, які у цей час виконувано у Львові на замовлення українських клієнтів. При цьому звучать докори (спочатку завуальовано, а потім відкрито) на адресу провідного львівського підприємця Яна Левинського/Івана Левинського, як будівельного куратора і основного виконавця цих проєктів.

Серед перших будівель, споруджених Левинським для українських інституцій, був скромний павільйон “руських” товариств на крайовій виставці 1894 р.¹² Пізніші будинки, виконані його фірмою у першому десятилітті ХХ ст. – такі як проєктовані за участі Обмінського кам’яниці страхової компанії “Дністер” (вул. Руська, 20), чи бурса педагогічного товариства (Генерала Чупринки, 103)¹³ – вже свідчили про поважне зростання можливостей українських інвесторів та про поступовий розвиток процесу “українізації” міського простору Львова. Наступною віхою мав стати проєкт українського театру, ділянка під будівництво якого була закуплена у 1903 р. (сквер у центрі теперішньої площі Шашкевича)¹⁴.

Згаданий театральний будинок мав будуватися на кошти, збір яких перетворився на патріотичну акцію. Серед архівних матеріалів зберігся текст відозви комітету будови, датованої лютим 1905 р.: “Відозва до всіх русинів міста Львова! У золотій Празі пишається величава будівля, а на ній ясніє напис «Нарід собі!» Се один з найкращих висловів культурного ровеня чеської нації, святиня народного духа – се чеський театр. Лунає на величавих сценах слово інших народів, на приют

¹¹ Nowy dworzec kolei państwowej we Lwowie // Architekt. – 1904. – Nr 7. – S. 101–110. Цікаві деталі: Вежбіцький був близьким до батька і сина Захаревичів (давній приятель Юліана Захаревича, а також патронував ініціативи Альфреда Захаревича щодо використання залізобетону), а Садловський через родинні зв’язки був пов’язаний з Равськими. Див: Ludwik Wierzbicki c. k. Radca Dworu, inżynier, dyrektor kolei... // Czasopismo techniczne. – 1913. – Nr 3. – S. 25; Politechnika Lwowska 1844–1945 / [red. J. Boberski i in.]. – Wrocław: W-wo Politechniki Wrocławskiej, 1993. – S. 190.

¹² За інформацією путівника, “виготовив план того павільону проф. політехніки львівської д. [добродій] Ю. Захаревич, а архітект і будівничий д. Іван Левинський взяв на себе побудувати сей павільон і ведений патріотизмом зладив кошторис так низький, що висше згадані товариства без надто великого ущербу в своїх бюджетах могли спільно покрити кошти его будови”. Див: Провідник по виставі краєвій у Львові з особливим оглядом на відділ етнографічний і на павільон руських народних товариств. – Львів, 1894. – С. 2 (на другому місці).

¹³ Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 56–59, 148–155.

¹⁴ Там само. – С. 60, 62–63; Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 514. – Оп. 1. – Спр. 137.

своїй драматичній творчості буде великий нарід «свою хату», – лиш наш великий нарід, лиш наша Україна–Русь... не має на рідній прадідній землі... свого народного театру! [...] Так і відчулось у нас... велике бажання... поставити в столиці руської землі, в стариннім городі князя Льва, народний руський театр. Зі всіх сторін Русі пливають жертви на сю ціль...”¹⁵.

Макет і плани українського театру у виконанні Левинського та співавторів експонувалися на архітектурній виставці 1910 р. – після чого подальша реалізація проекту зупинилася. У разі його здійснення у Львові існували би два національні театри: польський та український. Ситуація нагадувала би Прагу, де за пізнього періоду імперії Габсбургів одночасно функціонували німецький і чеський театри (а також німецький і чеський університет; німецька і чеська політехніка).

У тогочасній польській пресі реакцію на експоновану модель українського театру продемонструвала рецензія львівського журналу “Свят”, опублікована під в’їдливим заголовком “Театр у церковному стилі” (“Teatr w stylu cerkiewnym”). Критика виставленого макету, фактично, була спрямована проти Левинського, хоча ім’я будівничого не озвучувалося (“знаний львівський будівничий, проф. політехніки, є його автором”)¹⁶. При цьому зазначимо, що з польського боку лунали й прихильні відгуки. Так, позитивну оцінку (“мотиви дерев’яних церквочок у поєднанні з романським стилем у вельми цікаво вирішеному проекті руського театру проф. Яна Левинського [Jana Lewińskiego]”) на сторінках фахового журналу “Часописмо технічне” висловив молодий архітектурний критик Вітольд Мінкевич¹⁷. У цьому випадку ситуація була зрозумілою: Мінкевич на той час – архітектор у проектному бюро Левинського (з 1905 р.), і його асистент на кафедрі утилітарного будівництва в Політехніці (з 1908)¹⁸.

Ще два роки перед цим на шпальтах преси набула розголосу “справа товариства руських інженерів” – з приводу якої 1 липня 1908 р. було скликано засідання відділу Політехнічного товариства, тодішньої провідної інженерської організації Львова. На згаданому засіданні першим слово взяв будівничий Вінцент Равський. У протоколі записано: “Кол. [Колега] Равський сповіщає, що в перших днях червня п. р. [поточного року – 1908] відбулося зібрання руських інженерів, на якому ухвалено заснувати «Товариство руських інженерів». Оскільки деякі газети подали, що ініціатором цього є член Політехнічного Товариства пр. [професор] Ян Левинський, через те голова звернувся до нього з запитанням у тій справі. Проф. Левинський відписав, що це не є правдою, що на тому зібранні не був, але що до Товариства такого вступить, оскільки ніколи не приховував того, що є Русином і в кінці просить Виділ взяти його під захист поданням відповідної нотатки до часописів”¹⁹. Далі відбулася дискусія, присутні підкреслили заслуги

¹⁵ Історія Львова в документах і матеріалах: зб. док. і матеріалів / [відп. ред. М. Брик]. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 162.

¹⁶ *God. Teatr w stylu cerkiewnym / God. // Świat*. – Nr 46. – 1910. – S. 9.

¹⁷ *Minkiewicz W. Z powodu I wystawy Architektury we Lwowie / W. Minkiewicz // Czasopismo Techniczne*. – 1910. – № 24. – S. 384.

¹⁸ ЛННБ України імені В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. ТЛБ. – Спр. 98. – Арк. 120; *Politechnika Lwowska 1844–1945*. – S. 185; *Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий*. – С. 126, 128–129.

¹⁹ *Sprawozdanie z posiedzenia Wydziału głównego odbytego dnia 1 lipca 1908 // Czasopismo techniczne*. – 1908. – Nr 18. – S. 284.

Левинського і погодилися з його проханням; вибрали комісію для опрацювання відповідного повідомлення у пресі.

Ймовірно, позиція Івана Левинського у професійному середовищі львівських “техніків” на той момент була доволі міцною. Очевидно, він мав харизму, успадковану від свого колишнього старшого колеги і партнера Юліана Захаревича. Однак недобрі хмари над його головою таки почали збиратись: десь близько 1911 р. під серйозний удар потрапив бізнес Левинського. У зв’язку з цим можна простежити принаймні два епізоди.

Перший пов’язаний з небажанням львівського магістрату затвердити план забудови ділянок, прилеглих до наріжної кам’яниці в кінці вул. Набеляка – сучасної Котляревського, буд. № 67, яку фірма Левинського збудувала упродовж 1911–1912 рр. (якщо орієнтуватися за зовнішніми стильовими ознаками – розробку архітектурного проекту згаданої кам’яниці виконували, скоріш за все, Вітольд Мінкевич та/або Владислав Дердацький)²⁰. Протокол, складений 31 січня 1912 р., засвідчує, що магістрат раптом висунув претензії до плану дальшої забудови сусіднього терену й облаштування нових вуличок, ретельно опрацьований Левинським. Причина, наведена магістратськими урядниками – невідповідність регуляційної лінії вулиці Стжала (Метрологічної) будівельним нормам – виглядає, при вивченні архівних документів, абсолютно надуманою²¹.

Другий епізод стосується проекту кардинальної перебудови фабричного містечка Левинського. Комплекс фабрики, яка спеціалізувалася на виробництві різноманітних будівельних матеріалів, займав простір кварталу між теперішніми вулицями Генерала Чупринки, Левинського, Єфремова та Жуковського; сучасна адреса залишків цього комплексу – вул. Генерала Чупринки, 58а. Від заснування (1885) фабрика Левинського безперервно, майже щорік реконструювалася і розширювалася. До 1919 р. на її території було проведено більш як тридцять розбудов²².

Упродовж 1910 та початку 1911 років Левинський намагався здійснити тут проект чергової реконструкції. Листи до магістрату (31 травня і 10 грудня 1910 р. та 23 лютого 1911 р.) свідчать, що він мав намір поступово знести частину фабричних корпусів, а на їх місці будувати чотири групи житлових будинків, розділених пішохідними алеями та газонами²³. Але магістрат знову не затвердив пропонований проект, не надавши конкретних пояснень щодо причин відмови.

Складається враження, що тодішні міські урядники почали тихцем саботувати бізнес Левинського – через що він, очевидно, втратив частину клієнтів. У період будівельного сезону 1911/1912 рр., рекордного в історії львівського будівництва²⁴, показники фірми Івана Левинського були скромнішими, ніж раніше.

²⁰ Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 51.

²¹ ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 701. – Арк. 7.

²² Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 51–55.

²³ ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 2574. – Арк. 43, 44, 51.

²⁴ Hozzowski S. Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914 / S. Hozzowski. – Lwów, 1935. – S. 62.

Ймовірно, реагуючи на зміну кон'юнктури і нові несприятливі умови, на початку 1910-х років Левинський став приділяти більшу увагу альтернативній ініціативі – виробництву газованих напоїв на заснованій ним фабриці “Здоров’я”²⁵.

З архітектурно-будівельних проєктів його останньою великою роботою став будинок Музичного товариства ім. Лисенка (1913–1916); сучасна адреса – пл. Шашкевича, 5), до проєктування якого, за опублікованою інформацією (“будинок виконаний стилем, після плянів дуже доброго, молодого архітекта п. Червінського”)²⁶, був залучений Євгеніуш Червінський – майбутній видатний архітектор львівської школи, який в проєктному бюро фірми Левинського працював з 1909 року²⁷.

1913 рік – останній мирний рік, що передував Великій війні, – був відзначений економічною кризою, яку супроводжував спад у будівельній промисловості Львова²⁸. Проте Левинський, за словами сучасника, мав у той час “великі пляни щодо дальшої діяльності, виконане котрих перепинила світова війна”²⁹.

Катастрофічні події, що відбулись влітку 1914 р., фіксують у біографії Івана Левинського початок останнього періоду його життя – п’ятилітнього відрізка часу, повного драматичних потрясінь. У роки Першої світової війни уславленому львівському будівничому довелося пройти через смугу тяжких випробувань і неодноразово терпіти прикрі приниження.

З вересня 1914 р. до Львова увійшло російське військо, і в місті введено окупаційну адміністрацію. Про обставини, в які тоді потрапив Іван Левинський, відомо з матеріалів пізнішого службового розслідування, долучених до його особової справи в архіві Політехнічної школи – зокрема, з протоколу свідчень професорів Максиміліана Тулле, Леона Сирочинського, Зигмунта Сохацького, Тадеуша Обмінського, Тадеуша Вісньовського, Кароля Юліана Мілковського, Броніслава Павлевського, Стефана Нементовського і Віктора Синевського, датованого 26 лютим 1916 р. Наступного дня, 27 лютого, додаткові свідчення дав проф. Густав Бізанц³⁰.

Із записаної від них інформації стає очевидним, що стосунки, які склалися між російською окупаційною владою та Левинським, було важко назвати приязними. Почалося з того, що до його помешкання прийшли з обшуком. За словами проф. Сохацького, “під час [російського] вторгнення було у Левинського 3 обшуки, один незабаром після вступу росіян до міста, коли шукали фортифікаційних планів, пізніше ще два”³¹. Проф. Нементовський також згадував про перший обшук у Левинського – “розповідав він [проф. Левинський], що [обшук] відбувся у

²⁵ Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 26, 55; Fabryka sztucznych wód mineralnych i napoi musujących “Zdrowie” we Lwowie, ul. Zdrowie l. 10 // Nasz Kraj Ilustrowany. – 1911. – Nr 161. – S. 13–14.

²⁶ Барицький А. Дім музичного товариства ім. М. Лисенка / А. Барицький // Український ілюстрований календар товариства “Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік 1917. – Львів, 1917. – С. 222.

²⁷ ЛННБ України імені В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. ТЛБ. – Спр. 11. – Арк. 18; Спр. 98. – Арк. 119 зв.; S. p. inż. Eugenjusz Czerwiński. Inżynier-architekt, wykładowca w Politechnice Lwowskiej. Lwów // Album inżynierów i techników w Polsce. – Lwów, 1932. – S. 50–51; Жук І. Львів Левинського: місто і будівничий. – С. 64–66.

²⁸ Horszowski S. Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914. – S. 62.

²⁹ Ф. Ф. Іван Левинський. – С. 342.

³⁰ ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 20–25.

³¹ Там само. – Арк. 21.

2/ Emer. prof. S y r o c z y n's k i wiedział, że Lewiński był zawsze w bliskich stosunkach z met opolitą grecko-katolickim hr. Szeptyckim i słyszał, że Szeptycki wezwał L. do siebie gdy sam musiał wyjechać pod przymusem.

Co do okoliczności wywiezienia L. sądzi, że wtedy nie było nawet pogłoski, żeby się L. miał dać umyślnie wywieść. Uważano, że stało się to nagle i przymusowo.

Świadek podnosi, że termin wywiezienia podany jest w piśmie Ministerstwa mylnie, bo Lewińskiego wywieziono, względnie ujęto już w nocy z 19-go na 20 Czerwca 1915. Zamiar wywiezienia zakładników transjirował już dawniej i tak np. miał kahał żydowski listę osób przeznaczonych na zakładników, na której np. prorektora Becka nie było. Tymczasem poczyniono potem zmiany.

Świadek radzi też uwzględnić wielką animozję partyjną, która powoduje drukowanie niesłychanych zarzutów, zupełnie bezpodstawnych Lewińskiego nie uważano nigdy za "moskalofila i w swoim czasie proponowano go na członka Rady nadzorczej "Banku Przemysłowego."

Wm. J. G. G. G.

3/ Prof. S o c h a c k i wie, że Lewińskiego wzięto z domu o 11.30 w nocy 19-go Czerwca 1915, a we fabryce Lewińskiego opowiadali naoczni świadkowie, że wtedy przyjechał wyższy wojskowy rosyjski z asystencją, że kazano Lewińskiemu, który już leżał w łóżku ubrać się, zostawiając mu 1/2 godziny czasu do uporządkowania najważniejszych jego spraw a nie pozwolono mu nawet wziąć ze sobą większych pakunków. Lewiński zaskoczony tem polecił swą fabry-

kę kilku funkcjonaryuszom, którzy mieszkali w pobliżu i nie mógł nawet pomówić ze swoim kierownikiem administracyjnym p. Schwitkiszem, tylko parę słów mu ołówkiem napisał.

W czasie inwazyi były u Lewińskiego 3 rewizyje, jedna wkrótce po wkroczeniu Rosyan do miasta, potem kiedy szukano planów fortyfikacyjnych, później jeszcze dwie.

Bez go aresztowano na kilka godzin. Daty tych zdarzeń są zanotowane przez personal fabryki.

W sprawie robót budowlanych przypomina sobie świadek, że L. od samego początku inwazyi obawiał się, że go będą zmuszali do wykonywania robót budowlanych, to też chcąc tego uniknąć kazał zużyć wielkie zapasy drzewa budowlanego jakie posiadał i pobudować szereg niepotrzebnych zresztą szop.

Lewińskiego wzywali Rosyenie często do kolei i tam mu narzucano roboty, których on brać nie chciał; często bronił się zlekaniem, czasem znowu stawiał tak niemożliwie wysokie ceny, że robót tych mu nie dano.

Частина протоколу від 26 лютого 1916 р., складеного комісією з розслідування справи про "колаборацію" Івана Левинського з російською військовою адміністрацією, з записами свідчень професорів Сирочинського і Сохачького (ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 20 зв.–21).

нього в помешканні, де шукали плани фортів, але їх не знайшли, а до бюро тоді не пішли”³² (можливо, напередодні окупації фірма Левинського виконувала якісь фортифікаційні роботи для австрійців).

Далі було проведено декілька реквізицій. Павлевський свідчив, що “росіяни навідувалися часто до усіх промислових закладів з метою різних реквізицій, отже і з Левинським у такий спосіб стикалися”³³. Також зі слів Сохацького відомо, що “забрали йому коней і пограбували його фабрику «Здоров’я»”³⁴. Окупаційна влада одразу ідентифікувала Івана Левинського як “мазепинця”.

При цьому росіяни настирно нав’язували йому виконання військово-будівельних робіт. “Його положення стосовно росіян було вельми трудне і тому Л. [Левинський] сидів тихо, аби на нього не звертали уваги”, згадував Максиміліан Тулле³⁵. Від російських замовлень будівничий намагався всілякими способами ухилитись: “Нав’язували роботи, яких він не хотів брати, часто боронився зволіканням, часом же ставив такі неможливо високі ціни, що тих робіт йому не дали”. Левинський “від самого початку вторгнення побоювався, що його будуть змушувати до виконання будівельних робіт, отже, прагнучи того уникнути, наказав зжигати великі запаси будівельного дерева, яким володів, і побудувати декілька, непотрібних зрештою, шоп” – розповідав проф. Сохацький³⁶.

“З плином часу щораз тяжче було Левинському опиратися вимогам росіян... а врешті відчув, що не зможе далі утримати і прогудувати своїх людей” – тобто, персонал підприємства³⁷. Зрештою, він зважився побудувати кілька об’єктів, гуманітарних за характером функцій, а саме: спорудив шпиталь у Великих Мостах та санітарні бараки у Заблотцях під Бродами для поранених вояків з обох ворожих сторін. Завершивши ці роботи, Левинський не отримав належної платні – згадане будівництво для нього було абсолютно збитковим³⁸.

Відомо також, що у період окупації він потай утримував на своїй фабриці вісьмох австрійських солдатів, які втекли з російського полону³⁹.

Проф. Тулле подавав таку інформацію: “Приблизно у березні 1915 поширилася чутка, що Левинського заарештовано. Фактично [він] був тоді доставлений на допит до полковника жандармерії, правдоподібно тому, що шукали... схованки греко-католицького митрополита Шептицького”, яку нібито мурував хтось з робітників фірми Левинського⁴⁰.

Наприкінці окупаційного періоду росіяни включили професора Левинського у список заручників, яких вони перед своїм відступом зі Львова мали намір затримати і вивезти до Росії. Тадеуш Обмінський згадував, що приблизно 8 червня 1915 р. він бачився з Левинським у Політехніці на екзамені, і той висловлював

³² ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 23.

³³ Там само. – Арк. 22.

³⁴ Там само. – Арк. 21 зв.

³⁵ Там само. – Арк. 20, 20 зв.

³⁶ Там само. – Арк. 21.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. – Арк. 21 зв.

³⁹ Там само. – Арк. 21.

⁴⁰ Там само. – Арк. 20.

побоювання, що стане заручником⁴¹. За словами ж Вісньовського, передумовою вивезення стала реквізиція коней з фабричної стайні: Левинського вивезено “на тлі сварки з російськими владами, тому що їм не хотів доставити коней”⁴².

Про ці обставини детальнішу інформацію подавав проф. Сохацький: “Левинського взяли з дому об 11.30 ночі 19 червня 1915... наочні свідки розповідали, що тоді приїхав вищий російський військовий з підмогою, що наказали Левинському, який вже лежав у ліжку, одягнутися, лишивши йому 1/2 години часу на впорядкування найважливіших його справ... Левинський, вражений цим... не міг навіть поговорити зі своїм адміністративним керівником п. [Арнольдом] Швіткісом, лише пару слів написав йому олівцем”⁴³.

Вранці 20 червня потяг, в якому перебували Левинський та інші заручники, якийсь час стояв на станції Підзамче⁴⁴. Далі будівничому довелося покинути Львів більш як на два з половиною роки.

Перебування Івана Левинського на сході, датоване серединою 1915 – початком 1918 рр., на сьогодні потребує докладнішого дослідження. Відомо, що 1916 р. він вже був у Києві – “довший час перебував в Києві”, як пише Федь Федорців. “Була се на всім протязі його трудящого житя перша відпустка, хоч і примусова. В Києві познайомився з визначними українськими діячами, з котрими теж снував широкі пляни. Там застає його велика російська революція”⁴⁵.

З київським періодом життя Івана Левинського пов’язані два проекти, якими він опікувався. Перший – це товариство “Праця”, засноване Левинським у Києві. “За його ініціативою повстає в Києві агрономічно-технічне тов. «Праця», котре небавом вирросло в дуже поважну інституцію”⁴⁶. Другий проект, якому він посвячував свій час у Києві – будівництво греко-католицької церкви в районі вулиці Нижньої Кудрявської.

Історію спорудження київського храму згадує отець Михайло Цегельський, який перебував у Києві разом з Левинським: “А як довідалися наші вивезені селяни, що є у Києві наші священники, почали громадою приходити на відправи в каплицю при костелі св. Александра. Коли ж приїздило нераз більше Галичан, ми постановили побудувати церкву, а тимчасом каплицю. Плян той повстав у нас за порадою інж. [інженера] Левинського... Київська міська рада відступила нам на 90 літ площу при вул. Нижчій Кудрявській... На тій площі ми побудували гр.-кат. каплицю зі складок... [...] Рівночасно приступили до будови церкви. Пляни виробив інж. Левинський. Київські українці обходились з нами щиро, як брата одного народу – помагали нам і грошми і впливами своїми вставлялися за нами. [...] Коли наш В. Преосв. Митрополит [Андрей Шептицький], по революції випущений з в’язниці, до нас в травні 1917 загостив, радість наша і всіх київських українців була велика”⁴⁷.

⁴¹ ДАЛЮ. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 21 зв.

⁴² Там само. – Арк. 22.

⁴³ Там само. – Арк. 20 зв., 21.

⁴⁴ Там само. – Арк. 23.

⁴⁵ Ф. Ф. Іван Левинський. – С. 342.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Цегельський М. Як ми будували гр.-катол. Церкву в Києві. Спомин / М. Цегельський // Христос наша сила. – 1938. – Ч. 16. – С. 3.

До Львова Левинському вдалось повернутись наприкінці зими 1918 року. В одній з публікацій йдеться про те, що отець Цегельський “переїхав з України до Австрії вже через границю в Підволочиськах wraz з інженером-архітектором Іваном Левинським... Вони між іншим повернули домів вже по підписанні Берестейського Мирного Договору”⁴⁸. Отже, переїзд відбувся після мирної угоди між УНР та центральними державами, укладеної 9 лютого 1918 р.

В особовій справі професора Левинського з архіву Політехніки від 4 березня 1918 р. зафіксовано: “Сьогоднішнього дня зголосився у Ректораті Професор Ян Левинський по поверненню з Росії, де перебував як бранець цивільний і освідчив: «Зголошуюся до обіймання викладацьких обов’язків і прошу асигнувати мої заборговані і поточні виплати»”⁴⁹.

Проте з заборгованою платнею вийшла дуже неприємна історія. За відсутності проф. Левинського його дружина, Марія з Броніковських Левинська, подала прохання про видачу їй професорської платні, заборгованої чоловікові. З незрозумілих причин на свій лист пані Левинська отримала відмову, повторно підтверджену у рішенні Галицького намісництва від 11 листопада 1915 р. Хтось створював жінці умисні перешкоди і штучно організовував бюрократичну тяганину. Родина тоді опинилась у дуже скрутній ситуації. Марія Левинська померла у травні 1916 р., так і не отримавши грошей⁵⁰. Двоє дітей подружжя – син Степан і дочка Марія – обоє серйозно хворі, лишилися під приватною опікою професора Обмінського⁵¹.

Після повернення Левинського з Києва, керівництво Політехніки декілька разів зверталось до Галицького намісництва щодо повернення заборгованої йому платні у загальній сумі 33.895 австрійських корон⁵². Цього боргу так ніхто й не виплатив – ні Левинському, ні його спадкоємцям. Про гостроту ситуації свідчить фрагмент листа від 2 вересня 1918 р., який адресував тодішній проректор Здзіслав Криговський Галицькому намісництву, з черговим проханням вирішити питання давнього боргу: “Справа ця, для зацікавленого [проф. Левинського] дуже важлива, невідомо з яких причин не дійшла ще до остаточного прихильного вирішення... Затягування виплати... може проф. Левинський вважати за прикрість, що несправедливо його зачіпає, і певне винятково неприхильне трактування”⁵³.

Ще більш прикрою була історія наклепу, який на Левинського звели під час його вимушеного перебування на сході. Хтось поширив у Львові абсурдні інсинуації стосовно його нібито москвофільських симпатій, колаборації з росіянами та добровільної втечі до Росії. Оскільки з поверненням до міста австрійська влада ревно взялися за перслідування москвофілів, справжніх і вигаданих – на фоні цієї кампанії звістка про “колаборацію” Левинського мала наслідок – міністерський лист з Відня від 10 лютого 1916 р., з наказом провести службове розслідування⁵⁴.

⁴⁸ Цегельський Ю. М. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову / Ю. М. Цегельський. – Ellicott City, MD, 1992. – С. 206.

⁴⁹ ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 32.

⁵⁰ Там само. – Арк. 8, 31.

⁵¹ Там само. – Арк. 31 зв.

⁵² Там само. – Арк. 42 зв.

⁵³ Там само. – Арк. 47.

⁵⁴ Там само. – Арк. 12, 12 зв.

У Політехніці була створена відповідна комісія – уривки з її протоколу (26 лютого того ж року) вже цитовано.

У результаті детального вивчення справи усі без винятку члени комісії разом з особами, які давали свідчення, стали на захист проф. Левинського, знявши з нього звинувачення. При цьому, у протоколі була зазначена його приналежність до “української партії” як контекст і привід до цих звинувачень. Загальний настрій відображає думка, висловлена професором-емеритом Леоном Сирочинським, який закликав “взяти до уваги велику партійну неприязнь, яка спричиняє друкування нечуваних звинувачень, цілком безпідставних”⁵⁵.

Левинський вкотре намагався не зважати на інтриги. 1918 р. його вже захопили нові проекти. “По повороті до Львова береться [Левинський]... з цілою енергією до дальшої праці. Перенятий київськими ідеями, закладає і тут тов. «Праця» на взір київського, гуртує в нім своїх співробітників...”⁵⁶.

Установчі збори львівської “Праці” відбулися 27 серпня 1918 р., а загалом до початку українсько-польської війни було проведено сімнадцять зборів товариства. За задумом засновника, “Праця” мала стати загальноукраїнською інституцією, організаційна структура якої включатиме гуртки, відділи, філії, та головну раду у Львові. В її рамках передбачено створення “добробутної”, “пропагандивної” та “просвітної” секцій. Цілі, декларовані в статуті, були такими: “Ціллю Товариства «Праця» – це культурно-економічна діяльність. Її завданням: освідомлювати українські народні маси про значіння ремесла, промислу і торгівлі для життя народу і розвитку його творчих продукційних сил; заохочувати українську молодь села і міста до науки і праці на полі економічного життя; уможливити молоді вишкіл на ремісників, промисловців і взагалі фахівців з різних ділянок народного господарства через пропаганду, спомагання і творення окремих курсів, шкіл та бурс і розбуджувати творчу ініціативу на полі господарського життя”⁵⁷.

Підсумовуючи, стверджуємо, що в особі Левинського підприємницький практицизм існував з іdealізмом. За словами сучасника, “Іван Левинський був поетом в життю, що змагав до якогось іdealу, все намагався свою думку перетворити в діло”⁵⁸.

Перша світова війна завершилася 11 листопада 1918 р. За десять днів перед цим в Галичині почалася інша війна – українсько-польська. Її перебіг, несприятливий для українців – почавшись з поразки у боях за Львів – став для Левинського наступною тяжкою травмою. Однак він намагався пристосуватись до реалій. На початку 1919 р. навіть планував значне розширення фабрики, використовуючи комплекс нових столярно-теслярних майстерень і складів деревини (можливо, розраховуючи на замовлення, пов’язані з повоєнною відбудовою містечок і сіл Галичини, зруйнованих під час бойових дій). План цього розширення було затверджено 12 лютого 1919 р.⁵⁹.

Навесні 1919 р. в нього ще була надія отримати третій п’ятирічний додаток до своєї платні “звичайного” професора Політехнічної школи. На відповідне клопотання

⁵⁵ ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 20 зв.

⁵⁶ Ф. Ф. Іван Левинський. – С. 343.

⁵⁷ Лучишин І. Товариство “Праця” / І. Лучишин // Олексин І. Іван Левинський. Його життя та праця. – С. 41–43.

⁵⁸ Ф. Ф. Іван Левинський. – С. 341.

⁵⁹ ДАЛО. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 2572. – Арк. 42; Спр. 2573. – Арк. 29–33.

45 12

Do
 Jaśnie Wielmożnego Pana
~~Rxxxx~~ Jana Lewińskiego
 Profesora Szkoły Politechnicznej
we Lwowie.

Generalny Delegat Rządu dla Galicyi reskrypsem z 14 maja 1919 L.2544 Prez.Nam.zawiadomił Rektorat, że wszyscy tutejsi funkcyonary~~zy~~^{ści}, którzy odmówili ~~slubowania~~^{wpisania} Państwu Polskiemu mają być natychmiast zwolnieni od pełnienia wszystkich czynności służbowych, związanych z ich stanowiskiem oraz że zostaje im wstrzymana dalsza wypłata poborów służbowych z końcem maja 1919.

Wobec tego, że Wielce Szanowny Pan Kolega listem z dnia ...maja 1919 odmówił złożenia ~~xxxxxx~~ slubowania wierności Państwu Polskiemu, przeto w myśl zacytowanego powyższego reskryptu upraszam, aby Wielce Szanowny Pan Kolega zechciał oddać wypełnione swoje katalogi słuchaczy co do frekwencji i postępów i powierzony Sobie inwentarz Swojej katedry Budownictwa utylitarneho i kolejowego na ręce Pana Dziekana Wydziału Budownictwa lądowego Prof.Dra Zubrzyckiego. *oraz zaległe rachunki z dotacji swej katedry z lat 1912 do 1914/15 i za rok 1918 (ostatnia rata 50k) i inwentarz za rok 1911, rządzący w dawniej przez na-*

Pro. Rektor.

mięstwo

Лист з повідомленням про звільнення професора Левинського з Політехнічної школи (ДАЛЮ. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 45)

надійшла позитивна відповідь з намісництва, датована 22 квітня⁶⁰. Але цієї грошової платні Левинський не дістав, як і не здійснив заплановану розбудову фабрики. Натомість на нього чекало нове випробування, яке, можливо, виявилось фатальним для стану здоров'я літнього вже професора – справа “службової присяги”.

В особовій справі зберігся текст листа, складеного у ректораті Політехніки приблизно наприкінці весни або на початку літа 1919 року: “До Ясновельможного Пана Яна Левинського Професора Політехнічної Школи у Львові. Генеральний Делегат Уряду для Галичини рескриптом від 14 травня 1919... повідомив Ректорат, що всі тутешні службовці, які відмовилися скласти присягу Польській Державі, мають бути негайно звільнені від виконання усієї службової діяльності, пов'язаної з їх посадою, та що їм буде припинена подальша виплата службових заробітків з кінця травня 1919. Зважаючи на те, що Глибокоповажний Пан Колега листом від [число не вписане – І. Ж.] травня 1919 відмовився скласти присягу вірності Польській Державі, через те у відповідності з цитованим вище рескриптом прошу, щоб Глибокоповажний Пан Колега віддав свої заповнені журнали... та... інвентар своєї кафедри...”⁶¹.

Цитований документ датовано кінцем травня або червнем. Відомо, що стан здоров'я професора Левинського на той час значно погіршився. 4 липня 1919 р., за два дні до свого дня народження, Іван Левинський пішов з життя.

Некролог, складений Федем Федорцівим, містить такі слова: “Падолистові події 1918 р. застають його [Левинського] свіжим, повним сил до дальшої праці. Та дальший розвій тих подій, невдачі, безнастанні докучливости відемно починають впливати на його здоровле. Чим раз тяжко западає він на здоровлю, а дня 4 липня 1919 сходить з сього сьвіта в 68 році свого трудящого житя”⁶².

Ймовірно, що “невдачі” і “безнастанні докучливости”, про які говорить автор некрологу, стали продовженням кампанії тихого саботування проєктів Левинського на початку 1910-х років. Той, хто заздрич найуспішнішому будівельному підприємцеві Львова – отримав у 1919 р. зручний шанс поквитатися з ним. Чи не була національно-політична риторика зовнішньою оболонкою, за якою проглядається зведення поракунків у львівському будівельному бізнесі кінця XIX – початку XX століття?

Игорь Жук. Иван Левинский и его строительная фирма во времена передвоенного кризиса и Большой войны

Предлагаемая статья посвящена заключительному этапу в профессиональной биографии Ивана Левинского (1851–1919) – ведущего строительного предпринимателя Галиции конца XIX – начала XX вв., чья фирма в течении 1880–1910-х годов выполняла во Львове наиболее важные архитектурно-строительные проекты. Автором прослеживается связь строительного предпринимательства с политической историей. Отдельное внимание уделяется событиям периода Первой мировой войны. Исследование базируется на использовании новых архивных материалов.

Ключевые слова: Иван Левинский, Львов, строительство, архитектура, fin de siècle, национализм, Первая мировая война, украинско-польская война, Политехническая школа во Львове.

⁶⁰ ДАЛО. – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 363. – Арк. 46.

⁶¹ Там само. – Арк. 45.

⁶² Ф. Ф. Иван Левинський. – С. 343.

Ihor Zhuk. Ivan Levynskyi and his construction company in the pre-war crises and the Great War

The article analyses the final stage in the professional biography of Ivan Levynskyi (1851–1919), Galicia’s leading construction entrepreneur of the late 19th and early 20th century, whose company carried out the most important architectural and construction projects in the city of Lviv during the 1880s–1910s. It traces the connections between the building business and the political history. The article focuses on the events of World War I. It is based on the new archival materials.

Key words: Ivan Levynskyi, Lviv, construction, architecture, fin de siècle, nationalism, World War I, Ukrainian–Polish War, Polytechnic School in Lviv.